

‘Iedereen alhier vindt eene reis van mij naar Mekka zóó natuurlijk’

Christiaan Snouck Hurgronje en de lokroep van de heilige stad

Christiaan Engberts

Afgelopen jaar is Philip Dröges *Pelgrim: Leven en reizen van Christiaan Snouck Hurgronje* verschenen. In deze biografie wordt Snouck – zoals vrienden en collega’s hem noemden – behalve als pelgrim ook gekarakteriseerd als wetenschapper, spion en avonturier. Vooral het avontuurlijk karakter van zijn leven wordt op aantrekkelijke wijze onder het voetlicht gebracht. Over Snouck als pelgrim en wetenschapper valt echter nog veel meer te vertellen dan in het boek gebeurt. De briefwisselingen tussen Snouck en zijn vroegere docenten aan de universiteiten van Leiden en Straatsburg geven ons bijvoorbeeld een beter begrip van het belang van zijn befaamde reis naar Mekka in 1885.

De laatste jaren heeft Philip Dröge bewezen een fijne neus te hebben voor vergeten maar zeer lezenswaardige verhalen uit de Nederlandse geschiedenis. Zo bracht hij onder meer positief ontvangen boeken uit over het ministaatje Morresnet en de grote uitbarsting van de Tambora in 1815. In zijn nieuwste boek richt hij zich op het leven van een van Nederlands meest befaamde geleerden die het nog altijd zonder definitieve biografie moet stellen: Christiaan Snouck Hurgronje. Onder meer op basis van een selectie van dagboek aantekeningen en briefwisselingen heeft Dröge een prettig leesbaar en bij vlagen spannend boek geschreven over een kleurrijke man met een zeer bewogen leven. Snoucks veelzijdigheid wordt op de omslag van het boek benadrukt door de toevoeging van drie aanvullende karakterisering: wetenschapper, spion en avonturier. Het is met name deze laatste kwalificatie die vervolgens met verve uitgewerkt wordt.

Na een kort overzicht van de jeugd- en studiejaren van Snouck wordt de lezer al snel meegenomen naar het Jeddah van 1884, waar de jonge, ambitieuze doctor in de Semitische letterkunde zich vol enthousiasme in zowel de lokale cultuur als de belevingswereld van Nederlands-Indische pelgrims stort. Zijn verblijf in Jeddah was zijn eerste aanstelling in staatsdienst. De financiering hiervan was mogelijk gemaakt door de plaatselijke Nederlandse consul, die zich zorgen maakte over de invloed van de hadj op de houding van Nederlands-Indische

Foto van Snouck Hurgronje en A.J. Wensinck die in 1935 de Saoedische koning Sa'ud rondleiden in Leiden. Bron: Universitaire Bibliotheken Leiden

pelgrims tegenover het koloniale gezag. Onderzoek hiernaar paste goed binnen Snoucks interesses als wetenschapper. Zijn in 1880 verdedigde proefschrift *Het Mekkaansche feest* was een minutieuze literatuurstudie over de oorsprong van de hadj. Dröge stelt dat in dit boek tussen de regels reeds 'een diep verlangen te lezen [is] om de pelgrimstocht van nabij mee te maken en tot in details te begripen' (pag. 18). Om ook daadwerkelijk toegang te kunnen krijgen tot de heilige stad bekeert Snouck zich heimelijk tot moslim. Tussen februari en augustus 1885 verblijft hij in Mekka, waar hij studeert bij een in de islamitische wereld zeer gerespecteerde geleerde. Tot zijn grote spijt wordt hij echter gedwongen de stad vroegtijdig te verlaten, omdat hij betrokken dreigt te raken bij een diplomatieke rel over de bezittingen van de in 1884 vermoorde wetenschapper en Arabiëreiziger Charles Huber. Terug in Nederland schrijft hij enkele dikke boeken over Mekka, waarmee hij zijn wetenschappelijke reputatie internationaal weet te vestigen.

Na zijn verblijf in Nederland vertrekt Snouck in 1889 naar Nederlands-Indië, waar hij als overheidsadviseur een hectisch en tamelijk schizofreen leven leidt. Hij lijkt zich het meest thuis te voelen onder de lokale bevolking; zowel

Groepsportret van hadji's uit Ambon, Kei en Banda die Snouck Hurgronje maakte in het Nederlands consulaat te Jeddah in 1884. Bron: Collectie Stichting Nationaal Museum van Wereldculturen

zijn taalbeheersing als zijn langdurige verblijf in Mekka wekken vertrouwen. Op basis van de grondige kennis die hij in dit contact opdoet, schrijft hij lijvige adviesrapporten voor de koloniale overheid. Hoewel deze rapporten niet direct navolging vinden, oogst Snouck succes met de wetenschappelijke bewerking van zijn bevindingen. Zowel *De Atjehers* (1893-94) als *Het Gajöland en zijne bewoners* (1903) worden in academische kringen warm onthaald als toonbeelden van een bewonderenswaardige geleerdheid. Als de Atjeh-oorlog er in 1898 weer eens tamelijk uitzichtloos uitziet, legt de koloniale overheid eindelijk haar oor te luister bij Snouck. Mede op basis van Snoucks advies start Joannes Benedictus van Heutsz zijn succesvolle maar zeer gewelddadige Atjeh-campagnes. Na een bewogen verblijf in de koloniën keert Snouck in 1906 terug naar Nederland om zijn voormalig leermeester op te volgen als hoogleraar in de Arabische taal- en letterkunde in Leiden.

Snouck als pelgrim?

Lezend over zijn omzwervingen leren we Snouck voornamelijk kennen als avonturier en spion, hoewel zijn succes als wetenschapper ook enige aandacht krijgt. Pelgrim – de titel van het boek – is echter Dröges meest in het oog springende

karakterisering van Snouck. Het is na lezing echter niet helder waarom we nu juist deze kwalificatie als typerend zouden moeten zien. Waar het buiten kijf staat dat Snouck wetenschapper, spion en avonturier was, valt erover te twisten of hij ook daadwerkelijk pelgrim was. Zijn reis naar Mekka is nauwelijks als een ware pelgrimage te beschouwen. In de eerste plaats lijken de politieke en wetenschappelijke motivaties die hem ertoe brachten om deze reis te ondernemen, tamelijk atypische beweegredenen voor een bedevaart. Daarnaast heeft hij zijn pelgrimage nooit volbracht, omdat hij tot zijn eigen grote spijt gedwongen was om Mekka reeds voor aanvang van de hadj te verlaten. Dröge gebruikt het beeld van Snouck als pelgrim echter ook in de beschrijving van zijn jaren in Nederlands-Indië. Als hij in 1889 en 1890 door Java rondtoert, stelt Dröge dat 'hij als een bezetene aan het reizen [is] alsof hij opnieuw op pelgrimstocht is' (pag. 174). Later in het boek beschrijft hij Snouck tijdens zijn eerste jaren in Nederlands-Indië als 'een eenzame pelgrim, die moest overleven op zijn goede naam en kennis van de islam' (pag. 256). Wat Snoucks reizen hier tot pelgrimages maakt, is niet zozeer een strikt religieus begrip hiervan of een spiritueel streven. De kwalificatie pelgrim lijkt vooral te verwijzen naar Snoucks onderdompeling in een voor hem nieuwe samenleving en naar een verregaande interesse in de wereld van de islam.

*Zijn reis naar
Mekka is
nauwelijks als een
ware pelgrimage te
beschouwen*

Mekka was het eerste en meest tot de hedendaagse verbeelding sprekende object van Snoucks nieuwsgierigheid. Dröge kiest ervoor om de aanloop tot Snoucks reis naar Mekka voornamelijk te behandelen aan de hand van het dagboekje dat deze in Jeddah bijhield (pag. 314-319). Deze keuze is goed te rechtvaardigen en zijn verhaal overtuigt met name in de schildering van de overdonderende en verleidelijke nieuwheid van Snoucks ervaringen. Het karakter van Snoucks nieuwsgierigheid is echter nog beter inzichtelijk te maken als we niet alleen kijken naar de overweldigende nieuwheid van Jeddah en Mekka, maar ook naar de relatie met zijn geleerde collega's in Europa. In de komende pagina's zal ik daarom eerst een korte blik werpen op Snoucks academische achtergrond, waarin de kiemen voor zijn wens om Mekka persoonlijk te bezoeken reeds zichtbaar zijn. Vervolgens zal ik mijn aandacht richten op de briefwisseling die hij vanuit Jeddah voerde met zijn voormalige docenten Michael Jan de Goeje en Theodor Nöldeke. Hieruit zal naar voren komen hoe koppig en doortastend de wetenschapper Snouck was in zijn streven om een tot dan toe voor Europeanen zo goed als ontoegankelijke bron van kennis aan te boren: een verblijf te Mekka.

Arabistiek in Leiden

Ten tijde van Snoucks promotie was Leiden een belangrijk centrum voor de studie van de Semitische geschiedenis en letterkunde. Deze reputatie kan teruggevoerd worden tot de kennis en manuscripten die hier al vanaf de zeventiende eeuw werden verzameld. In 1850 kreeg deze onderzoeksrichting echter een belangrijke nieuwe impuls met de benoeming van Reinhart Dozy tot buitengewoon hoogleraar in de Middeleeuwse en Nieuwe Geschiedenis. Dozy, die zeven jaar later tot gewoon hoogleraar benoemd werd, verwierf internationale faam als historicus van de islam op het Iberisch Schiereiland. Zijn *Supplément aux Dic-*

Na een aarzelend begin werd Snouck gegrepen door het onderwerp

tionnaires Arabes (1877-1881) groeide daarnaast uit tot een onder arabisten veelgebruikte woordenlijst. Zijn meest controversiële boek was het in 1864 verschenen *De Israëlieten te Mekka*. Hierin betoogde hij onder meer dat de hadj terug te voeren zou zijn op Israëlitische religieuze tradities van voor de opkomst van het joodse monotheïsme.¹ Hoewel veel van zijn vakgenoten dergelijke theorieën als

te speculatief terzijde schoven, maakte het werk veel indruk op een van Dozy's meest getalenteerde studenten: Michael Jan de Goeje. Deze verdedigde zijn leermeester onder meer in zijn briefwisseling met Theodor Nöldeke, een veelbelovende jonge Duitse geleerde met wie hij tijdens zijn studiejaren een warme vriendschapsband had ontwikkeld. Beide jonge briefschrijvers zouden zich in de jaren hierna ontpoppen tot invloedrijke wetenschappers. Nöldeke werd in 1872 hoogleraar in Straatsburg en verwierf naam en faam met publicaties over onder meer het leven van Mohammed, klassieke Arabische poëzie en een Syrische grammatica. De Goeje werd in 1867 benoemd tot hoogleraar in de Oosterse Talen in Leiden en zou in de hierop volgende jaren internationale bewondering oogsten voor zijn zorgvuldig geredigeerde edities van klassieke Arabische teksten.

Toen zijn meest veelbelovende student Snouck verlegen zat om een onderwerp voor zijn proefschrift raadde De Goeje hem aan om Dozy's *Israëlieten te Mekka* hiervoor als uitgangspunt te nemen.² Na een aarzelend begin werd Snouck gegrepen door het onderwerp. In zijn proefschrift *Het Mekkaansche feest* betoogde hij dat de hadj niet geworteld was in oude Israëlitische tradities maar in lokale pre-islamitische Arabische gebruiken. Zijn belangrijkste bronnen waren klassieke Arabische teksten. In zijn inleiding refereerde hij echter ook aan de weinige Europese reizigers die over hun bezoek aan Mekka hadden geschreven: 'Ook de stoutmoedige Europeanen, die hun leven waagden om gedurende de Mekkaansche feesten ethnographische studiën te maken, leeren ons een en

Hadji-kamp ten zuiden van de berg Arafat tijdens de hadj van 1885. Foto uit Snoucks boek Bilder aus Mekka

ander. Wel vatten zij slechts zelden het karakter der ceremoniën, die zij medemaakten en vermeederen in dit opzicht de kennis niet van hem, die de moslimsche auteurs bestudeerd heeft.⁷³ Het promotieonderzoek dat begon als een literatuurstudie naar aanleiding van Dozy's controversiële boek lijkt hier aan de wieg te staan van Snouck wens om ook tot de stoutmoedigen te behoren die tot de heilige stad doordringen, met dit verschil dat Snouck hoopte om – in tegenstelling tot zijn voorgangers – in staat te zijn om de 'ceremoniën' goed genoeg te vatten om waarnemingen te kunnen doen die iets zouden toevoegen aan dat wat door de klassieke 'moslimsche auteurs' beschreven wordt. Zijn eerste reis zou echter niet naar Mekka maar naar Straatsburg zijn, om daar op aanraden van De Goeje zijn talenkennis bij Nöldeke nog verder bij te spijkeren.

Snoucks verlangen om de plaatsen waarover hij schreef ook daadwerkelijk te bezoeken was niet ongebruikelijk onder jonge, ambitieuze oriëntalist in de late negentiende eeuw. Zo had de Hongaars-Joodse islamkenner Ignaz Goldziher, met wie Snouck kort na zijn promoveren in 1880 een briefwisseling begon, in de jaren zeventig lange reizen in het Midden-Oosten gemaakt, waarbij hij onder meer onderwijs had gevolgd bij vooraanstaande islamitische geleerden

Mekka tijdens de hadj van 1885. Foto uit Snoucks boek Bilder aus Mekka

in Caïro.⁴ Voor Snoucks leermeesters was een dergelijke reis echter nooit een serieuze optie geweest. De Goejes bezoek aan het internationale oriëntalistencongres in Algiers in 1905 was zijn eerste en enige bezoek aan een Arabischtaalig land. In een autobiografische schets voor de Weense Academie der Wetenschappen die hij ook aan Snouck opstuurde, herinnerde Nöldeke zich jaren later dat hij als net-gepromoveerde semitist nog een halfslachtige poging had gewaagd om het Midden-Oosten met eigen ogen te aanschouwen. Hij was in 1856 naar Wenen afgereisd in de hoop om van daaruit de Donau af te kunnen varen en vervolgens door te reizen naar Istanbul.⁵ Uiteindelijk zou het hier echter nooit van komen en zijn licht weemoedige herinneringen aan deze tijd duiken pas na zijn emeritaat op in zijn brieven. Hoewel Snoucks wens om de Arabische wereld met eigen ogen te aanschouwen typisch was voor zijn eigen generatie was het dus wel een breuk met de wetenschappelijke traditie waarin hij opgegroeid was.

Snoucks reislust

Een breuk met de traditie is echter niet hetzelfde als een breuk met de mensen die deze traditie vertegenwoordigen. Tijdens zijn verblijf in Jeddah onderhield Snouck regelmatig contact met De Goeje en Nöldeke. In tegenspraak met de na zijn emeritaat opgehaalde herinneringen schreef Nöldeke hem dat hij ook

als jongeman nooit de behoefte had gevoeld om Arabië met eigen ogen te aanschouwen. Dat zijn enthousiasme echter sterker was dan zijn twijfels bleek toen hij Snouck vervolgens van harte aanraadde om Jeddah niet te verlaten zonder een uitstapje naar het binnenland te hebben gemaakt. Dit was immers 'het toneel van het ontstaan van de islam' en deze bijzondere aanblik 'kan ons geen enkel boek geven' en 'kan U in Jeddah ook niet verwerven.'⁶ De Goeje maakte zich vooral ernstige zorgen over wat er allemaal mis zou kunnen gaan: 'Laat U toch in vredesnaam niet door ijver en weetgierigheid tot onvoorzichtigheid verleiden. [...]' En wees niet minder op Uwe hoede tegen de zonen der woestijn, die nu in den godsdienst den dekmantel hebben voor roof en moord.'⁷

Deze zorgen koesterde hij al tijdens Snoucks verblijf in het relatief veilige Jeddah. Het wekt dan ook nauwelijks verwondering dat Snoucks nieuwe plan om ook Mekka te bezoeken op nog minder enthousiasme van De Goeje kon rekenen: 'Uw plan om zelf naar Mekka te gaan boezemt mij eenige angst in. Uw uiterlijk is te westersch dan dat gij onopgemerkt zoudt blijven, en al hebt gij geen gevaar van den kant der geleerden of der overheid te duchten, 't straatgepeupel blijft wel degelijk te vreezen.'⁸ Van Nöldeke verwachtte Snouck blijkbaar ook geen steun: in een lange brief die hij hem in deze periode schreef repte hij met geen woord over zijn reis naar Mekka.⁹

Snouck moest vervolgens zijn uiterste best doen om zijn leermeester te overtuigen van de haalbaarheid van zijn plannen. Hij was ervan overtuigd dat geen moslim zou twijfelen aan het eerbare doel van zijn reis: 'Voor een bezoek aan Mekka nu is slechts de waarneming van eenige meerdere uiterlijkheden vereischt; dat men geen onderzoek naar de gesteldheid van iemands hart of in-

Snouck in Mekka in 1885 (Bron: Universitaire Bibliotheken Leiden).

nerlijke overtuiging mag instellen, is in de praktijk des levens diep doorgedrongen; niemand in wiens hersens zooiets opkomt.”¹⁰ Hij moest ook nog een ander zwaarwegend bezwaar van De Goeje wegwerken. Om toegang tot Mekka te verkrijgen moest Snouck moslim worden. Zijn leermeester maakte zich hierover ernstige zorgen: ‘Geheim blijven zou het niet kunnen [...] En hier zou het in de

*‘Uw plan om zelf
naar Mekka te
gaan boezemt mij
eenige angst in.’*

oogen van velen een gruwel zijn en met vrucht tegen U bij de Regeering kunnen gebruikt worden.”¹¹ Snouck wuifde dit bezwaar echter ook weg. Volgens hem zou zijn overgang tot de islam zonder veel moeite geheimgehouden kunnen worden. Zijn ervaring was dat men het onder moslims ‘de natuurlijkste zaak ter wereld’ vond dat een Europeaan zijn bekering

niet met zijn landgenoten wilde delen: ‘Zij stellen zich de bezwaren aan het bekend worden van iemands rechtgeloovigheid in Europa *veel* erger voor dan zij zijn.’¹² Hoewel Snouck zijn oude leraar waarschijnlijk niet geheel wist te overtuigen van de juistheid van zijn beslissing, was er weinig wat De Goeje verder nog kon doen om hem van zijn gewaagde plannen af te houden. Kort hierop vertrok Snouck dan ook naar Mekka.

Wetenschapper, spion, avonturier, pelgrim

Dröges verslag van Snoucks verblijf in Mekka heeft alle ingrediënten van een spannende avonturenroman, waaronder zelfs seks en politieke intriges. Dat hij een avonturier was, staat buiten kijf. Zijn informantenrol rechtvaardigt ook Dröges kwalificatie van Snouck als spion. Door hem in de bovenstaande paragrafen in te bedden in een Europese wetenschappelijke traditie en zijn voortdurende briefwisselingen met zijn Europese leermeesters onder de aandacht te brengen, hoop ik Dröges kwalificatie van Snouck als wetenschapper helderder geïllustreerd te hebben dan dat deze zelf gedaan heeft. Hoewel ik er zelf niet voor gekozen zou hebben om Snouck als pelgrim te kwalificeren, hoop ik verder dat de hierboven geciteerde fragmenten uit zijn correspondentie in ieder geval zijn diepgewortelde interesse in de hadj geïllustreerd hebben. En hoewel Dröges uitermate leesbare boek zeer welkom is, moge het duidelijk zijn dat het laatste woord over de complexe figuur van Christiaan Snouck Hurgronje voorlopig nog niet geschreven is.

Christiaan Engberts is promovendus aan het Instituut voor Geschiedenis van de Universiteit Leiden. In zijn onderzoek houdt hij zich bezig met wederzijdse evaluatie onder wetenschappers in de late negentiende en vroege twintigste eeuw.

Noten

- 1 Herman Paul, 'Virtue Language in Nineteenth-Century Orientalism: A Case Study in Historical Epistemology', *Modern Intellectual History*, 14:3 (2017): 689-715, 697-698.
- 2 Arnoud Vrolijk en Richard van Leeuwen, *Arabic Studies in the Netherlands: A Short History in Portraits, 1580-1950* (Leiden: Brill, 2013), 118.
- 3 Christiaan Snouck Hurgronje, *Het Mekkaansche feest* (Leiden: Brill, 1880), 9-10.
- 4 Christiaan Snouck Hurgronje, 'Ignaz Goldziher', in *Verspreide Geschriften*, deel VI, (Leiden: Brill, 1927), 453-463.
- 5 Theodor Nöldeke, *Biographische Blätter*, Universiteitsbibliotheek Leiden (UBL): Or. 8952 E: 20. Zie ook: Theodor Nöldeke aan Eduard Meyer, 7 mei 1928, in *Der Briefwechsel zwischen Theodor Nöldeke und Eduard Meyer (1884-1929)*, red. Gert Audring, <http://www.kohring-digital.de/noeldeke-meyer.html>. Voor het laatst geraadpleegd op 16 februari 2018.
- 6 Theodor Nöldeke aan Christiaan Snouck Hurgronje, 25 juni 1884, UBL Or. 8952 A: 754.
- 7 Michael Jan de Goeje aan Christiaan Snouck Hurgronje, 6 september 1884, UBL Or. 8952 A: 360.
- 8 Michael Jan de Goeje aan Christiaan Snouck Hurgronje, 26 oktober 1884, UBL Or. 8952 A: 360.
- 9 Christiaan Snouck Hurgronje aan Theodor Nöldeke, 25 oktober 1884, in *Orientalism and Islam: The Letters of C. Snouck Hurgronje to Th. Nöldeke*, red. P.Sj. van Koningsveld (Leiden: Documentatiebureau Islam-Christendom, 1985), 1-6.
- 10 Christiaan Snouck Hurgronje aan Michael Jan de Goeje, 30 december 1884, UBL: Or. 8952 B: 30.
- 11 Michael Jan de Goeje aan Christiaan Snouck Hurgronje, 12 december 1884, UBL: Or. 8952 A: 360.
- 12 Christiaan Snouck Hurgronje aan Michael Jan de Goeje, 30 december 1884, UBL: Or. 8952 B: 30.